

'אוכל ולא אוכל – שקר, ואזהרתיה מהכא: לא תשבעו... קונמות עובר בלא יחל דברו'. כבר פרשו הראשונים (עתוס' ועוד) ש'לא יחל' אמור גם בשבועה, וכנאמר במפורש כי ידר נדר או השבע שבעה... לא יחל דברו, אלא שיעקר אזהרת 'לא יחל' נצרכת משום קונמות, כי לשבועה כבר ידענו איסור. וכן יש להלום את לשון רש"י כאן, אם כי מפשטות דבריו אין נראה כן. כן כתב הריטב"א.

ואולם משמע מדברי הרמב"ם שאין לוקין על לאו דבל יחל בשבועה דלהבא. (וכן יש לדייק מהראב"ד הל' שבועות ב,ג). וכן מפורש במאירי. ופרש הריב"ש (מובא בכסף משנה שבועות א,ג) שהרמב"ם לשיטתו שאין לוקין על הכפלת לאוין. ובאבי עזרי (שם) תמה על דבריו, שלכאורה אין זה ענין להכפלת לאוין, והלא 'לא יחל' כולל דברים נוספים, שאינם כלולים ב'לא תשבעו'. ופרש באופן חדש, שהרמב"ם פסק כרב דימי בשם ריו"ח, והבין כפשוטם של דברים, שאין לאו דבל יחל בשבועה. ובאר שם שכיון שעבר על 'לא תשבעו בשמי לשקר' הרי ששבועתו מעיקרא היא שבועה שקרית הלכך אין שייך עליה לאו ד'לא יחל'. וזה שמבואר בכתוב – לא בא להורות 'לא' אלא גבי נדר אבל לענין שבועה אינו אלא גילוי שאם יעבור על שבועתו תהא זו שבועת שקר ונמצא עובר על לאו ד'לא תשבעו בשמי לשקר' בלבד. (וע"ע כעין אותה דרך בהערות הגרמ"ש שפירא על חדושי ר"י מגאש (אות ל). וע"ע בחדושי הגרמ"ט ('השלם') נדרים מז, עמ' 146 – דרך אחרת).

ונראה לפרש כוונת הריב"ש, שכיון שהלאו נצרך ללמד על מלקות בנדר, ולענין שבועה אינו נצרך – אין ללקות עליו בשבועה, וכענין שאין לוקין על לאו שבא לאזהרת מיתה, שכבר הוצרך להכתב בשביל עונש אחר. אף כאן הוצרך ללמד עונש בנדר. אלא שאילולא היה מקור לאו אחר לשבועה הרי הלאו הזה כולל שניהם, ועתה שיעקרו בא לצורך נדר שוב אין לוקין עליו בשבועה. ולעולם גם בשבועה עובר בלאו זה כפשיטה דקרא, אלא שאין לוקין עליו. [ויש להעיר שאף במנין הלאוין נמנה רק לענין הנדרים ולא לענין השבועות, בספר המצוות ובפתיחת הלכות נדרים ושבועות. ומצינו כיו"ב לענין 'לא תבערו אש' ו'אל יצא איש ממקומו' שהחשיבים הרמב"ם לאוין לענין הדרש, מניעת מיתת ב"ד בשבת ואיסור תחומין, ולא לענין פשט הכתוב בהבערה והוצאה – ערמב"ם שגגות יד, ב]. דומה לזה מה שכתב הרדב"ז בפתיחת הלכות שבועות ד'לא תשא' כולל גם שבועת שקר שהרי יש בה נשיאת שם שמים לשוא, ומ"מ אין לוקין בכל שבועת שקר על לאו זה, כי הוא נתיחד לעונש רק לשבועה שאין בה לאו ד'לא תשבעו'.

ומה שנויר לוקה על 'לא יחל' הגם שלוקה משום האיסורים הפרטיים שעבר, משום שהניירות היא ממש ענין נדר, ומלבד מה ששתה יין וכו' הרי גם חילל את דיבור נדרו.

'ומאי דבר אחד – דדיבור אחד נאמרו, כדתניא זכור ושמור...'. הגם שבעשרת הדברות כתוב רק לשוא, בסדר יתרו ובסדר ואתחנן – דרשו מהכפילות אם אינו ענין לשוא תנהו ענין לשבועת שקר שהזוהרנו עליה במקום אחר לא תשבעו בשמי לשקר. וכשאמר הקב"ה לישראל לא תשא.. – שוא ושקר אמר להם בדיבור אחד, וכן כשאמר לו למשה באותם ארבעים יום לא תשבעו בשמי לשקר – שוא ושקר אמר בדיבור אחד (ר"י בן מגאש).

פירוש אחר: בדברות הראשונות כתיב לא תענה ברעך עד שקר, ובאחרונות: '...עד שוא. ואף כי לענין איסור שבועה נאמר בשניהם 'שוא', דרשוהו באם אינו ענין ללאו דלא תענה, תנהו ענין ל'לא תשא', ששוא ושקר אחד הם לענין מלקות (עפ"י ריטב"א. וע' תוס' להלן כא. ד"ה קמ"ל).

דף כא

'אי זו היא שבועת שוא, נשבע לשנות את הידוע לאדם...'. הריטב"א כתב שאין לגרוס 'את הידוע' שאם כן עד שמקשה מהסיפא היה לו להקשות מהרישא על מה שאמר רבי יוחנן 'אכלתי ולא

אכלתי שוא' והלא בברייתא אמרו שהשוא הוא נשבע לשנות את הידוע דוקא. (וכן משמע בפירוש ר"ח).
 בר"י בן מגאש גרס 'לשנות את הידוע'. ושמא יש לפרש את הידוע לנשבע עצמו או שידוע לאחרים ואינו מפורסם (וע' כמו זה בתורת חיים להלן כה.). ואולם בפשוטו היה נראה שגם נשבע בדבר שארע ואינו ידוע לשום אדם, היא שבועת שוא. וערש"י ור"י בן מגאש להלן כה. שהנשבע על העתיד שאינו בידו הוי שבועת שוא, כגון שירוק פלוני צרור, וא"כ י"ל שה"ה בנשבע על דבר שכבר היה שאינו ידוע לשום אדם. אמנם יש מקום לחלק שבלעתיד ניכר בשבועה עצמה שהיא לשוא, משא"כ בלעבר, אין ניכר אלא מתוך ידיעת המציאות. וי"ל.

'... ושאין בו מעשה אין לוקין עליו, חוץ מנשבע מימר ומקלל את חברו בשם'. כבר ציינו התוס' שישנם לאוין נוספים ללא מעשה שלוקים עליהם, אלא שלא חש לשנותם לפי שכתוב בהם מלקות בפירוש – והם: עדים זוממין ומוציא שם רע. ועוד יש לאו דחסימה שסובר רבי יוחנן שלוקים עליו אפילו כשחסימה בקול מפני שבדיבורו נעשה מעשה, שעל ידי קולו נמנעה מלאכול. וכן לאו דתמורה (כמוכא בתמורה ג).

וכיצא בזה יש לפרש דברי כמה ראשונים שכתבו שהמאנה (- מצער) את חברו בדברים – לוקה משום לאו דאונאה (ע' מרדכי פ"ד דב"מ, והובא בדרכי משה חו"מ רכה; שו"ת מהר"ם תשפה). ואע"פ שאין בזה מעשה, יתכן שכיון שעל ידי דיבורו נתייש הלא ואזיל סומקא ואתא חירא וכדו' – הרי זה דומה לחסימה בקול, שבדיבורו ניכר רושם במציאות (עפ"י שו"ת שבט הלוי ח"ח שט, ב).

וכן המקדיש בעל מום – כתב הרמב"ם (איסורי מזבח א, ב) שלוקה. וכתב בספר החינוך (רפה): 'ומן הנראה שלא יהיה בזה מלקות לפי שאין בו מעשה, אבל ראיתי הרמב"ם ז"ל שכתב שמהקדיש בעל-מום לוקה, ואולי יעשהו כממיר שיש בו מלקות ואע"פ שאין בו מעשה, שזה וזה הקדש הוא. ואולי נשמע, ותורה נבקש מפייהו, כי מלאך ה' צבאות הוא' (ובמנחת חינוך פרש טעמו לפי שבדיבורא אתעביד מעשה. וכ"כ בלחם משנה. ובאבי עזרי (חמישאה עכ"ם ה, יא) פרש באופן אחר. וע"ע חרושי הגרז"ר בענגיס ח"ב נא, ד).

[לפי סברת החינוך כל הלאוין שנתרבו למלקות בלא מעשה, ענינם ולולל ופגיעה בכבוד הקודש, אם בשם – ע"י שבועה לשקר או מקלל חברו בשם – אם בחפץ של הקדש, במימר ובמקדיש בעלי מומין.

ובכללות, מצינו שבקדשים המחשבה והדיבור נחשבים כמעשה, לענין פסולי מחשבה בקרבנות, וכגון פיגול שהכתוב החשיבו כמעשה בפועל, 'אם האכל יאכל ביום השלישי' הגם שאינו מדבר אלא במחשב. וכן מצינו שנדרי הקדש במחשבה נחשבים כביטוי שפתיים בחולין – כדלהלן כו:].

'אמר קרא לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא כי לא ינקה – בית דין של מעלה אין מנקין אותו אבל ב"ד של מטה מלקין אותו ומנקין אותו'. פירוש, מנקים אותו מעונש בית דין של מטה [ומתכשר הוא לעדות משלקה. ספר הבתים], אבל עדיין אינו מנוקה מדין שלמעלה, שאין מתכפר לו עוון השבועה במלקות כבשאר לאוין, וכדברי הרמב"ם (שבועות יב, א) 'אעפ"י שלוקה הנשבע לשוא... אין מתכפר להן עון השבועה כולו שנאמר כי לא ינקה ה' – אין לזה נקיון מדין שמים עד שיתפרע ממנו על השם הגדול שחילל... לפיכך צריך אדם להזהר מעון זה יותר מכל העבירות' (עפ"י תורת חיים).
 ודעת הראב"ד שעל ידי המלקות מנוקה לגמרי. ולדבריו מתפרש כי לא ינקה ה' בלא קבלת עונש, הא על ידי מלקות בית דין – ינקה, שב"ד מלקין ומנקים אותו גם מעונש בידי שמים.

זריש לקיש אמר אינו לוקה משום דהוה התראת ספק'. פרש"י, לפי שאין המתרה יכול לכוין שיעבור היום בתוך כדי דיבור של התראה. ומשום כך אף אם יתרו בו כל הזמן – אין זו התראה, כיון שאין ידוע איזו התראה היא המחייבת (עפ"י אילת השחר).

ע"ש באילת השחר שדן בגדר הדבר, אם זמן העבירה היא בשעה אחרונה שהיה לו לאכול ולא אכל, או במשך כל הזמן. עוד העיר שם מדברי הגמרא לעיל (יז). שהסתפקו אם יש שהייה למלקות. והלא הוי התראת ספק, שאי אפשר לכוין את הרגע המדויק שאם לא יצא יעבור כדי שהייה. ואכן הראשונים שם כתבו דלמ"ד 'התראת ספק לא שמה התראה' מה שאמרו שם מלקות – לאו דוקא (ע"ש ברמב"ן ובריטב"א). אלא שהריטב"א הביא תירוץ נוסף, שאם נוקטים 'אפשר לצמצם' אין זו התראת ספק. ולפי זה צריך לומר לכאורה שריש לקיש דיבר באופן רגיל שקשה לצמצם, ועל זה אמר שהיא התראת ספק.

אך אפשר לחלק בין זמן מוגדר ומדויק, כמו שיעור שהייה דהתם, ובין נשבע שיאכל היום או כגון איסור להותיר, שכיון שתלוי ביום וליילה, אין האדם יכול לדעת את הזמן המדויק של סוף היום.

ואף לפי מה שכתב הר"ן בתשובה שכשנשבע על 'יום' אין דעתו כלל על בין השמשות ואינו בכלל השבועה, אעפ"כ יש לומר שגם אי אפשר לצמצם את הרגע המדויק שבו מתחיל זמן בין השמשות. אך אמנם נראה שבזמנינו שהכל הולכים אחר השעון הרי כשנשבע שיאכל עד סוף היום דעתו על שעה מדויקת והרי זה דומה לזמן שהייה שלפי האומרים שניתן לצמצם ולשער בדיוק את אפשרות יציאתו משם עד תום זמן שהייה, גם כאן ניתן לצמצם את זמן אכילתו שנשאר לו לסוף היום.

זמאי שנא? אמר רבא: בפירוש ריבתה תורה שבועת שקר דומה לשוא, מה שוא לשעבר אף שקר נמי לשעבר. ויש טעם לחלק בין שבועה לשבועה דלהבא, שבלשעבר יש בעבירתו על כל פנים 'מעשה זוטא' לחייבו ממקות – עקימת שפתיו. לא כן בלהבא, אין בדיבורו איסור אלא כאשר נמנע מלקיים שבועתו, ובאותה שעה אין מעשה רבה ולא מעשה זוטא, ובוה לא ריבתה תורה לחייבו מלקות (עפ"י ר"י בן מגאש; שו"ת מהר"ק קלד).

וכן יש לפרש דברי הרמב"ם שבועות ד, כא. וע' בשו"ת אגרות משה יז"ד ח"א קל – אופן אחר לפרש דבריו.

(ע"ב) 'שבועה שלא אוכל ואכל כל שהוא – חייב... אלא לאו שמע מינה בעלמא כרבי שמעון סבירא ליה. שמע מינה' המשנה – למלך (שבועות ד, א), האריך בענין, ומסקנתו שהכל מודים שבלשון בני אדם המושג 'אכילה' שייך אף בפחות מכזית, ובתורה אין 'אכילה' פחותה מכזית, ומחלוקת רבי עקיבא וחכמים היא בשבועה שלא אוכל, האם כוונתו על אכילה בלשון בני אדם או אין כוונתו לאסור על עצמו רק כשיעור שנתנה תורה באיסורים.

ולפי זה יש לומר שבשבוע 'אכלתי' מודים חכמים שאפילו פחות מכזית נחשבת אכילה שהרי אינו מטיל איסור על עצמו שנאמר שכוונתו כשאר איסורין, אלא דיבורו מתייחס על מציאות אכילה, ויש לדנו כלשון בני אדם כשמדברים על אכילה (כן צידד הרש"ש).

ובפירוש תפארת ישראל ('בועז' אות ב) נקט שאין חילוק בין שבועה דלעתידי לשבועה דלשעבר. ועיקר סמיכתו על דברי חכמים לרע"ק: 'וכי היכן מצינו באוכל כל – שהוא שהוא חייב' – ולכאורה נראה לדחות שכוונתם היכן מצינו איסור אכילה בפחות מכזית לענין חיוב, שנפרש שאסור על עצמו לאכול פחות מכזית, אבל כשמדבר על מה שכבר היה, אין זה שייך לשאר איסורי תורה שנצריך משום כך כזית.

וכשנשבע 'אוכל' – נקט בתפארת-ישראל שם שדומה ל'שלא אוכל'. וזה אתי שפיר גם לסברת המשנה למלך, כי גם במצוות התורה שם 'אכילה' – בכזית.

ואם הזכיר 'אכילה' בתנאי של שבועה ולא בשבועה עצמה, כגון 'שבועה... אם אוכל...'. – כתב באבני נזר (אה"ע שפ"ט) שדעתו בכזית.

ולדעת חכמים המצריכים כזית, דנו האחרונים (ע' שו"ת מוצל מאש טז ובמפתחות, ובגליון מהרש"א יז"ד רלו) האם צריך אכילה בתוך כדי אכילת פרס, אם לאו. ובספר אילת השחר (לעיל יט): כתב להוכיח קצת מלהלן כג: שמשמע שדינו כשאר איסורים, שצריך כזית בכדי אכילת פרס. וכן הביא הוכחה זו בספר חדושים ובאורים כב: בשם הרמ"ב נ"י.

'תא שמע, רבי עקיבא אומר: נזיר ששרה פתו ביין ויש בה כדי לצרף כזית – חייב. ואי סלקא דעתך בעלמא כרבי שמעון סבירא ליה, למה לי לצרף?'. לכאורה משמע משאלת הגמרא שלשיטת רבי שמעון המחייב על כל-שהוא, לא רק כשהדבר בעינו, אלא גם כשמעורב עם דבר התר חייב בכלשהו, שאם לא כן מה מקשה הלא כאן מדובר שהיין ספוג בפת ואינו בעינו. ואולם לא כן כתב רבינו יקר מקינן ז"ל (בתוס' ע"ז סח. ד"ה ואידך). וכבר הקשו עליו מסוגיתנו (ע' שער המלך חמץ ומצה דף לח. ד"ה ודע שמ"ש מרן; דברי אמת 'בענין חלה' דף קיה ע"ד), ותרצוהו (ע' נודע ביהודה קמא יו"ד צא; שו"ת אבני מילואים יג; חזון איש יו"ד כה, ת; חושי הגרו"ר בענגיס ח"א נז).

'בכולל דברים המותרים'. יש מפרשים על פי המשמעות הפשוטה [ודלא כרש"י], שדוקא בכולל בפירוש דברים המותרים עם האסורים, אבל בסתם 'לא אוכל' – כוונתו רק על הדברים המותרים ואין כאן 'כולל' (עפ"י ר"י בן מגאש וש"ר להלן כד; ריטב"א כאן). ואולם אם אמר 'שבועה שלא אוכל נבלות ו(ש)לא אוכל שחוטות' יש מקום לומר, כיון שאמר פעמיים '(ש)לא אוכל' הרי הן כשתי שבועות נפרדות, ואין כאן 'כולל' (ע' יו"ד רכט, א. כן נסתפק בגליון מהרש"א כאן. ובשו"ת מהר"ט ח"ב מז) מבואר שתלוי הדבר במחלוקת הראשונים. וכן הביאו בגליון מהרש"א יו"ד רלח, ו).

*

'... והזכרה לבטלה היא כגון הנשבע ללא צורך על דבר ידוע, כגון הנשבע על עמוד של שיש שהוא של שיש ולא היה צריך לכך. ובכלל זה – להזכיר שמו בדברי הבל וריק. והוצרך לאסור להם דבר זה לפי שהוא קרוב להיותו ראוי לעשותו, באהבתו את שם קדשו, ויהיה דומה בעיניו כמו שמזכיר אוהביו תמיד, לצורך ושלא לצורך, בכל עת ובכל שעה. וכן הוא אומר 'באהבתה תשגה תמיד'. ופירוש 'תשגה' כמו תהגה. ולכך הוצרך לאסור להם שלא לעשות דבר זה ושלא ישא שמו כי אם לצורך על האמת. ויש בזה רמז למה שאמר הכתוב מברך רעהו בקול גדול וגו' (משלי כו, יד). וכן מה שאמר 'לעולם אל יספר אדם בשבחו של חבירו יותר מדאי'. ואין ספק כי זה נאמר על המברך ועל המספר השבח ללא צורך.

ודע כי כל זמן שאדם מחשב בתוך לבו שמו של הקב"ה או אחד מנפלאותיו, יש לפניו התעוררות כפי מחשבת מעלת החושב. וזה שאמר הכתוב בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך (שמות ב), וכשהתעוררות ההיא מתעורר על דבר ריק, במה יברכהו, והוא ראוי אל ההפך. וקרוב לענין זה מה שאמר הכתוב אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ. ואם לא היה כח באדם לעורר הדברים, לא היה מביעם שלא לעשות. ופירוש עד שתחפץ – עד שתצא מן הכח אל הפועל, כלומר לא תעירו עצמכם... עד שיהיה שם הדבר הראוי שיהיה התעוררות בזה (אולי: באה) על ידו. וזהו 'עד שתחפץ' – שתעשה חפץ על ידי הסבה ההיא... כלומר, כלי. (האמונה והבטחון' לרמב"ן יט)

לא תשא – אמר רבי זעירא: אם בשבועת שוא הכתוב מדבר, הרי אמר לך 'לא תשבעו בשמי לשקר'. מה תלמוד לומר 'לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא'? – שלא תקבל עליך שררה ואין אתה ראוי לשררה' (פסיקתא רבתי כב).